

УДК 343.137.5:343.98

<https://doi.org/10.33994/kndise.2026.71.16>

Вуйма Анастасія Геннадіївна

докторка філософії у галузі права, доцентка кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-6215-5361>
avuima@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Вуйма А.Г. (2026). Судові експертизи щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні: процесуальні та тактичні аспекти. *Криміналістика і судова експертиза*, 71. 233-249. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2026.71.16>

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті обґрунтовано, що в умовах зростання кількості кримінальних правопорушень, учинених проти дітей, а також розширення переліку воєнних злочинів, пов'язаних із незаконним переміщенням, депортацією, вербуванням та використанням дітей у воєнних цілях, істотно зростає значення спеціальних знань і судово-експертного забезпечення кримінального провадження. **Метою статті** є визначення процесуальних і тактичних особливостей призначення і проведення судових експертиз щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні. **Методологічною основою** роботи стали загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, соціологічний, статистичний, а також методи аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації та вивчення матеріалів кримінальних проваджень, судово-експертної практики, наукових джерел і нормативно-правових актів. Їх використання дозволило комплексно дослідити особливості призначення та проведення судових експертиз щодо неповнолітніх, визначити їх доказове значення та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень за участю дітей. **Наукова новизна** полягає в розкритті специфіки призначення і проведення судових експертиз щодо неповнолітніх, що зумовлені віковими, психологічними, фізіологічними та емоційними особливостями дітей, їх підвищеною враз-

ливистію, схильністю до страху, навіювання, труднощами у відтворенні подій і ризиком повторної травматизації. Розкрито особливості призначення судово-медичних, біологічних, молекулярно-генетичних, психологічних, психіатричних і комплексних психолого-психіатричних експертиз щодо неповнолітніх. **У висновках** акцентовано на необхідності своєчасного відібрання біологічних зразків, використання неінвазивних методів дослідження, мінімізації кількості повторних оглядів та забезпечення належної фото- і відеофіксації тілесних ушкоджень. Доведено, що відсутність тілесних ушкоджень, сперми, крові, клітин епітелію чи інших біологічних слідів не може автоматично свідчити про відсутність сексуального насильства щодо дитини, оскільки такі сліди можуть швидко зникати під впливом часу, гігієнічних процедур або інших факторів. Узагальнено, що предметом психологічних експертиз стосовно дитини є визначення її здатності правильно сприймати, запам'ятовувати та відтворювати обставини події, оцінювання рівня психічного розвитку, навіюваності, фантазування, психотравмування та інших індивідуально-психологічних особливостей. Наголошено на необхідності подальшого вдосконалення законодавства та практики судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень за участю неповнолітніх.

Ключові слова: доказ, судово-експертне забезпечення, неповнолітній, висновок експерта, судово-медична експертиза, комплексна психолого-психіатрична експертиза, сексуальне насильство, чушливий підхід, біологічний зразок, спеціаліст.

Vuima Anastasiia

*Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of
Criminalistics and Forensic Sciences of the Educational and
Research Institute № 1 of*

Kharkiv National University of Internal Affairs

<https://orcid.org/0000-0002-6215-5361>

avuima@ukr.net

FORENSIC EXAMINATIONS OF MINORS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROCEDURAL AND TACTICAL ASPECTS

To cite this article: Vuima, A. (2026). Sudovi ekspertyzy shchodo nepovnovolitnikh u kryminalnomu provadzhenni: protsesualni ta taktychni aspekty [Forensic examinations concerning minors in criminal proceedings: procedural and tactical aspects]. *Criminalistics and Forensics*, 71, 233-249. doi: <https://doi.org/10.33994/kndise.2026.71.16>

The article demonstrates that, amid rising numbers of criminal offenses against children and the expansion of the list of war crimes related to the illegal movement, deportation, recruitment, and use of children

for military purposes, the importance of specialised knowledge and forensic support is significantly increasing. **The purpose** of the article is to determine the procedural and tactical features of the appointment and conduct of forensic examinations of minors in criminal proceedings. The methodological basis of the work was general scientific and special research methods, in particular formal- logical, systemic- structural, comparative- legal, sociological, and statistical methods, as well as methods of analysis, synthesis, generalization, classification, and study of materials of criminal proceedings, forensic practice, scientific sources, and regulatory legal acts. Their use allowed a comprehensive investigation of the features of the appointment and conduct of forensic examinations of minors, determination of their evidentiary value, and formulation of proposals for improving forensic expert support of criminal proceedings involving children. **The scientific novelty** lies in revealing the specifics of the appointment and conduct of forensic examinations of minors, which are due to the age, psychological, physiological, and emotional characteristics of children, their increased vulnerability, susceptibility to fear and suggestion, difficulties in recreating events, and the risk of re-traumatisation. The features of the appointment of forensic, biological, molecular genetic, psychological, psychiatric, and complex psychological and psychiatric examinations of minors are revealed. **The conclusions** emphasize the need for timely collection of biological samples, the use of non- invasive research methods, minimizing the number of repeated examinations, and ensuring proper photo and video recording of bodily injuries. It is proven that the absence of physical injuries, sperm, blood, epithelial cells, or other biological traces cannot automatically indicate the absence of sexual violence against a child, since such traces can quickly disappear under the influence of time, hygiene procedures, or other factors. It is generalized that the subject of psychological examinations is determining the child's ability to correctly perceive, remember, and reproduce the circumstances of the event, assessing the level of mental development, suggestibility, fantasy, psychological trauma, and other individual psychological characteristics. The need for further improvement of the legislation and practice of forensic support for criminal proceedings involving minors is emphasized.

Keywords: evidence, forensic support, minor, expert opinion, forensic medical examination, comprehensive psychological and psychiatric examination, sexual violence, sensitive approach, biological sample, specialist.

Постановка проблеми

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України особливої актуальності набувають питання забезпечення належного захисту прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні. Діти стають потерпілими від сексуального і домаш-

нього насильства, жорстокого поводження, торгівлі людьми, незаконного переміщення, депортації, примусового утримання, вербування та використання у воєнних цілях. У таких умовах виникає об'єктивна потреба у широкому використанні спеціальних знань, зокрема шляхом призначення та проведення судових експертиз.

Особливого значення ця проблематика набуває у зв'язку з прийняттям Закону України від 17 червня 2025 року щодо внесення змін до ст. 438 КК України, яким до переліку воєнних злочинів віднесено незаконне переміщення або депортацію дитини, невинуватого затримку репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті чи воєнних діях [1]. Унаслідок цього істотно розширюється група кримінально-караних діянь, під час розслідування яких необхідно буде вирішити такі завдання, як: встановити вік дитини, її психічний і фізичний стан, характер і ступень спричиненої фізичної, моральної або майнової шкоди, наявності психотравмувальних наслідків, факту спорідненості з дорослими, умов утримання, а також підтвердити причинно-наслідковий зв'язок між пережитими подіями та негативними наслідками для здоров'я дитини.

Проведення судових експертиз щодо неповнолітніх має низку суттєвих особливостей, які відрізняють їх від експертних досліджень стосовно повнолітніх осіб. Це пов'язано з віковими, психологічними, фізіологічними та емоційними особливостями дітей, їх підвищеною вразливістю, схильністю до страху, навіювання, сорому, труднощами у відтворенні подій і високим ризиком повторної травматизації. Саме тому під час призначення та проведення експертиз щодо неповнолітніх необхідним є забезпечення дитиноцентричного підходу, участі законних представників, психологів, педагогів, лікарів та інших фахівців, використання неінвазивних методів дослідження, проведення оглядів у безпечних умовах і недопущення надмірної кількості повторних експертних втручань.

Проведений аналіз правозастосовної та експертної практики свідчить, що у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх нерідко допускаються помилки під час призначення експертиз: несвоєчасне направлення дитини на обстеження, неправильне формулювання питань експерту, ігнорування необхідності проведення комплексних чи комісійних експертиз, необґрунтоване покладання надмірних сподівань на наявність тілесних ушкоджень, а також використання застарілих і дискримінаційних підходів до оцінки ознак сексуального насильства. Особливо проблемним є те, що відсутність тілесних ушкоджень або «нормальні» результати огляду часто помилково розцінюються як підтвердження відсутності насильства, хоча у більшості випадків сексуального насильства щодо дітей специфічні тілесні ушкодження можуть бути відсутніми або швидко зникати.

Усе наведене зумовлює необхідність комплексного наукового

дослідження процесуальних і тактичних аспектів призначення та проведення судових експертиз щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні, визначення типових помилок у слідчій та експертній діяльності, а також формування пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики використання спеціальних знань у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика призначення та проведення судових експертиз щодо неповнолітніх останніми роками привертає дедалі більшу увагу науковців, що зумовлено як зростанням кількості кримінальних проваджень, учинених проти дітей, так і за їхньою участю. Засвідчує актуальність цієї проблеми і потреба забезпечення правосуддя, дружнього до дитини, а також концепції відновного правосуддя.

Теоретико-правові аспекти використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх досліджувала Т. В. Волошанівська. Вчена зауважує, що спеціальні знання у таких справах найчастіше застосовуються під час оцінки стану потерпілого, правопорушника, з'ясування психологічного розвитку дитини, проведення слідчих (розшукових) дій та проведення експертних досліджень, однак чинні положення КПК України в цій частині потребують суттєвого вдосконалення [2, с. 129].

Звертає увагу на специфіку призначення психологічної експертизи О. Ф. Євсюков. Автор вказує, що необхідно правильно формулювати завдання, що виносяться на вирішення експерта-психолога, адже саме від якості поставлених запитань залежить ефективність використання спеціальних психологічних знань у кримінальному провадженні. У позитивному аспекті слід відзначити висновки автора про розмежування предметних видів психологічної експертизи щодо неповнолітніх залежно від характеру поставлених перед експертом питань [3].

Питання проведення судово-психологічної експертизи дітей із психічними розладами досліджували М. О. Журавльова та О. С. Кадуха. Авторки критикують традиційний підхід, відповідно до якого психологічна експертиза можлива лише щодо психічно здорових осіб, та обґрунтовують необхідність індивідуального підходу до кожної дитини. На їх думку, наявність психіатричного діагнозу не повинна автоматично виключати можливість проведення експертного дослідження, якщо збережені психічні функції дозволяють аналізувати мовлення, поведінкові прояви та комунікативну діяльність дитини [4].

Значний внесок у дослідження психологічної складової експертної діяльності зроблено М. Л. Міхеєвою, яка розробила концепцію психологічної готовності судового експерта до роботи з проблемою домашнього насильства. Авторка доводить, що ефективність про-

ведення експертиз у справах щодо насильства, зокрема стосовно дітей, значною мірою залежить від професійної, емоційної, когнітивної та комунікативної готовності експерта, його здатності працювати з травматичним досвідом потерпілих та уникати професійних деформацій [5].

У роботах О. І. Гарасимів та О. В. Захарової розкрито особливості призначення судових експертиз щодо потерпілої дитини у кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості. Авторки обґрунтовують необхідність призначення не лише судово-медичних, а й цитологічних, імунологічних, молекулярно-генетичних, одорологічних, трасологічних, психіатричних і психологічних експертиз. При цьому ними слушно наголошується, що судово-психологічна експертиза потерпілої дитини є необхідною для встановлення її здатності правильно сприймати події, відтворювати їх у показаннях, визначення характеру психотравми та впливу пережитого насильства на подальший розвиток дитини [6].

Крім того, окремі аспекти процесуального статусу експерта, оцінки висновку експерта та забезпечення права на справедливий судовий розгляд висвітлено у працях М. Г. Щербаковського. Учений акцентує увагу на необхідності забезпечення змагальності під час призначення та проведення експертиз, недопустимості необґрунтованого призначення повторних експертиз, а також на необхідності оцінки висновку експерта в сукупності з іншими доказами у кримінальному провадженні [7].

Отже, незважаючи на наявність окремих наукових праць, присвячених використанню спеціальних знань, судово-психологічним, судово-медичним і комплексним експертизам щодо неповнолітніх, більшість досліджень охоплює лише окремі аспекти цієї проблематики. Недостатньо розробленими залишаються питання процесуального порядку призначення експертиз щодо дітей, особливостей відбору біологічних зразків, взаємодії слідчого, прокурора, захисника, спеціаліста та експерта, застосування дитиноцентричного підходу, запобігання повторній травматизації, а також тактики проведення комплексних і комісійних експертних досліджень. Окремого переосмислення потребують і підходи до використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства, домашнього насильства, депортації, незаконного переміщення, вербування та використання дітей у воєнних цілях. Це свідчить про необхідність проведення комплексного наукового дослідження судових експертиз щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні з урахуванням сучасних викликів, змін законодавства про кримінальну відповідальність та потреб правозастосовної практики.

Мета дослідження

Мета дослідження – визначити процесуальні та тактичні особливості призначення і проведення судових експертиз щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні. Реалізація цієї мети можлива завдяки вирішенню таких завдань: розкрити специфіку використання спеціальних знань у справах стосовно дітей; охарактеризувати типові помилки слідчої та експертної практики; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення практики судово-експертного забезпечення кримінальних проваджень за участю неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу

До судових експертиз, які найчастіше призначаються щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні, належить судово-медична експертиза потерпілих від фізичного насильства. Її значення зумовлено необхідністю встановлення характеру, локалізації, механізму, давності та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, а також причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями та негативними наслідками для здоров'я дитини.

Призначення судово-медичних експертиз найчастіше забезпечується під час розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, статевої свободи та статевої недоторканості, воєнних злочинів та інших категорій справ. У ситуаціях, коли неповнолітньому заподіяно тілесні ушкодження, призначення судово-медичної експертизи є обов'язковим. Це прямо впливає з положень ч. 2 ст. 242 КПК України, відповідно до яких слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи для встановлення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [8].

У кримінальних провадженнях щодо фізичного насильства стосовно дітей саме висновок судово-медичного експерта є основним процесуальним джерелом відомостей про наявність ушкоджень, їх локалізацію, механізм утворення, давність та тяжкість. Особливого значення ця вимога набуває у випадках, коли йдеться про систематичне домашнє насильство, жорстоке поводження, катування, заподіяння дитині побоїв, мордування або інших насильницьких дій. Відсутність належно призначеної та проведеної судово-медичної експертизи у таких провадженнях може істотно усладнити доказування, поставити під сумнів обґрунтованість підозри або навіть призвести до втрати важливої доказової інформації через зникнення чи зміну тілесних ушкоджень.

Під час проведення судово-медичної експертизи щодо неповнолітнього необхідно враховувати, що тілесні ушкодження у дітей мають певну специфіку. Організм дитини перебуває у стані фізіологічного розвитку, тому окремі ушкодження можуть мати інші зовнішні прояви, швидше зникати або, навпаки, спричиняти більш тяжкі

наслідки, ніж у повнолітніх осіб. Крім того, діти часто не здатні детально та послідовно пояснити походження ушкоджень, правильно визначити час їх виникнення або описати механізм спричинення. Це ускладнює як первинну фіксацію обставин події, так і подальше експертне дослідження.

У справах щодо фізичного насильства стосовно дітей судово-медична експертиза може сприяти вирішенню таких завдань: які тілесні ушкодження виявлено у дитини; який механізм їх утворення; яким предметом вони могли бути спричинені; чи могли ушкодження виникнути за обставин, про які повідомляє потерпілий або законний представник; яка давність утворення виявлених тілесних ушкоджень; чи характерні вони для систематичного фізичного насильства; чи могли ушкодження виникнути внаслідок падіння, необережної поведінки або самотравмування; який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень; чи становили вони небезпеку для життя дитини.

Особливе значення має експертне встановлення ознак систематичного насильства. У дітей, які тривалий час зазнають жорстокого поводження, можуть виявлятися множинні тілесні ушкодження різної локалізації та різного ступеня загоєння. Це можуть бути синці, садна, опіки, переломи, укуси, рубці, пошкодження м'яких тканин, сліди зв'язування, а також травми внутрішніх органів. Саме поєднання ушкоджень різної давності нерідко свідчить про неодноразове застосування фізичного насильства, а не про випадкову травму.

Під час оцінки тілесних ушкоджень у неповнолітніх необхідно також враховувати ризик помилкової інтерпретації окремих ушкоджень. Наприклад, деякі захворювання крові, судинні патології, алергічні реакції, наслідки медичних процедур або вроджені стани можуть нагадувати синці, крововиливи чи інші сліди насильства. Саме тому у складних випадках доцільним є проведення комплексних експертиз за участю не лише судово-медичного експерта, а й лікарів, зокрема, педіатра, невролога, травматолога, генетика, психіатра чи інших фахівців.

Необхідно також враховувати, що сексуальне насильство щодо неповнолітніх нерідко супроводжується застосуванням фізичного насильства та заподіянням тілесних ушкоджень. У таких випадках судово-медична експертиза повинна бути спрямована не лише на встановлення ознак сексуального посягання, а й на фіксацію синців, саден, крововиливів, укусів, подряпин, переломів, слідів зв'язування, ушкоджень слизових оболонок, травм статевих органів, анальної ділянки, а також інших тілесних ушкоджень, які можуть свідчити про подолання опору дитини, її утримання, примушування або жорстоке поводження.

При цьому тілесні ушкодження можуть локалізуватися не лише в ділянці статевих органів, а й на обличчі, шиї, грудній клітці, внутрішній поверхні стегон, зап'ястях, передпліччях та інших частинах

тіла. Наявність множинних ушкоджень різної локалізації та різного ступеня загоєння може свідчити про систематичний характер насильства або неодноразове вчинення дій сексуального характеру щодо дитини.

Водночас відсутність тілесних ушкоджень не повинна автоматично розцінюватися як доказ відсутності сексуального насильства. У більшості випадків, особливо якщо експертиза проводиться через певний час після події, специфічні ушкодження можуть бути відсутніми, швидко загоїтися або не залишити виражених слідів взагалі. Це особливо характерно для випадків, коли дитина зазнавала психологічного примусу, погроз, маніпуляцій або насильницьких дій без значного фізичного опору.

Практика свідчить, що у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства стосовно дітей сторона захисту доволі часто намагається поставити під сумнів достовірність висновків експерта і об'єктивність зібраних фактичних даних шляхом посилення на відсутність окремих біологічних слідів, клітин епітелію, крові, сперми, генетичних ознак або інших матеріальних об'єктів, які традиційно асоціюються із сексуальним посяганням. Показовим у цьому аспекті є вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 10 лютого 2022 року у справі № 484/4541/20. У цьому кримінальному провадженні сторона захисту наполягала на тому, що тілесні ушкодження малолітньої потерпілої могли бути отримані внаслідок падіння з дерева, а не внаслідок сексуального насильства. Крім того, захисник акцентував увагу на тому, що на одязі обвинуваченого не було виявлено слідів крові, на тампоні-змиві зі статевого члена та на трусах були відсутні клітини піхвового епітелію, а молекулярно-генетичні експертизи не виявили генетичних ознак крові потерпілої у піднігтьових зрізах з пальців рук обвинуваченого. На підставі цього сторона захисту просила виправдати обвинуваченого через недоведеність його вини. Однак суд дійшов обґрунтованого висновку про те, що відсутність окремих біологічних слідів не спростовує факту вчинення кримінального правопорушення. Суд врахував, що обвинувачений не був затриманий одразу після події та мав можливість змити із себе можливі сліди злочину. Крім того, мати потерпілої пояснила, що одразу після події помила дитину, а вже потім звернулася до правоохоронних органів. При цьому у потерпілої були виявлені садна в ділянці задньої спайки присінка вагіни та свіжа поверхнева тріщина шкіри промежини, що віднесено до легких тілесних ушкоджень. Також були враховані показання малолітньої потерпілої, її матері, свідків, результати судово-психіатричної експертизи та інші докази у їх сукупності [9].

Отже, стороною захисту може ігноруватися той факт, що відсутність таких слідів може бути обумовлена проміжком часу між подією та проведенням огляду, гігієнічними процедурами, зміною одягу, фізіологічними особливостями організму дитини, а також тим, що

злочин не був доведений до кінця. Наведений приклад переконливо демонструє, що у справах щодо сексуального насильства над дітьми доказове значення має не окремий ізольований слід або результат конкретної експертизи, а вся сукупність доказів. Відсутність крові, сперми, клітин епітелію чи інших біологічних слідів не може автоматично свідчити про відсутність насильства, особливо якщо наявні тілесні ушкодження, показання потерпілої, психологічні ознаки травматизації та інші об'єктивні дані. Таким чином, актуалізується потреба в призначенні й інших судових експертиз, адже навіть за наявності категоричних висновків сторона захисту може спростувати їх належність, посилаючись на інші обставини.

Біологічні та молекулярно-генетичні експертизи у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх мають особливе значення насамперед у справах про сексуальне насильство, фізичне насильство, незаконне переміщення дітей, встановлення генетичної спорідненості, а також ідентифікацію потерпілих або осіб, які зникли безвісти. Основною метою таких досліджень є виявлення й аналіз біологічних слідів, які можуть підтвердити факт контакту між потерпілою дитиною та підозрюваною особою, встановити походження біологічних об'єктів, а також ідентифікувати конкретну особу за ДНК-профілем.

У кримінальних провадженнях щодо дітей найбільш поширеними об'єктами біологічних і молекулярно-генетичних досліджень є кров, сперма, слина, букальний епітелій, волосся, піднігтьовий вміст, клітини епітелію, а також змиви з тіла, одягу, білизни, постільних речей, іграшок або інших предметів, з якими могла контактувати дитина. Важливо забезпечити відібрання біологічних слідів, вилучених з аногенітальної ділянки, ротової порожнини, внутрішньої поверхні стегон, рук і нігтів потерпілої дитини.

Основною особливістю призначення таких експертиз є необхідність невідкладного і максимально швидкого відібрання біологічних зразків. Це пояснюється тим, що біологічні сліди швидко зникають під впливом часу, гігієнічних процедур, зміни одягу, природного відлущування клітин, кровотечі, сечовипускання або дефекації. Особливо це стосується дітей, які після події нерідко приймають душ, миються, змінюють одяг або не повідомляють про насильство одразу через страх, сором чи нерозуміння того, що з ними сталося. Саме тому навіть декілька годин можуть мати вирішальне значення для збереження слідів злочину.

Найбільш доцільним періодом для відібрання біологічних зразків вважаються перші 72 години після вчинення кримінального правопорушення. Водночас навіть у випадках, коли після насильства минуло 5–7 діб, біологічні сліди все ще можуть мати важливе значення. Сучасний розвиток молекулярно-генетичних технологій свідчить про можливість виявлення окремих біологічних слідів навіть через 9 діб після події.

Скороченню строків збереження біологічних слідів на тілі можуть сприяти гігієнічні процедури, зокрема прийняття душу, спринцювання, використання тампонів або прокладок, а також плавання, вживання їжі чи напоїв, паління, блювання, дефекація та сечовипускання. Однак жодна із зазначених обставин не повинна розглядатися як безумовна підстава для відмови від відібраних біологічних зразків. Навіть після таких дій біологічні сліди можуть залишатися та бути придатними для подальшого дослідження.

Важливе значення має також встановлення факту використання презерватива під час сексуального насильства, оскільки це може пояснювати відсутність сперматозоїдів чи інших біологічних слідів у відібраних зразках.

Орієнтовні строки збереження біологічних слідів на тілі людини є різними залежно від локалізації. Так, на шкірі, у тому числі в ділянці укусів, сліди можуть зберігатися до 72 годин, а відповідно до окремих міжнародних рекомендацій – до 96 годин. У ротовій порожнині біологічні сліди зазвичай зберігаються до 12 годин, хоча в деяких джерелах йдеться про можливість їх виявлення протягом 24 годин. У піхві вони можуть зберігатися до 120 годин, тобто до 5 діб, а в анальному каналі – до 48 годин.

Відмінності у визначенні часових меж збереження біологічних слідів пояснюються різним рівнем технічного забезпечення експертних установ, чутливістю методик дослідження та рівнем розвитку молекулярно-генетичних технологій у різних країнах. Саме тому збирання біологічних доказів має проводитися максимально оперативно.

На речових доказах, таких як одяг, постільна білизна, рушники, презервативи чи інші предмети, біологічні сліди можуть зберігатися протягом багатьох років. У зв'язку з цим їхнє дослідження може бути доцільним навіть через значний проміжок часу після події. Водночас вирішальне значення має правильне поводження з такими об'єктами: вони повинні бути ретельно висушені, упаковані у паперові пакети або картонні коробки та доставлені до експертної установи таким чином, щоб уникнути утворення конденсату, плісняви чи інших чинників, які можуть пошкодити біологічний матеріал.

Ще однією особливістю є необхідність використання максимально делікатних і неінвазивних методів відбирання біологічних зразків. У дітей пріоритет мають букальні мазки, поверхневі змиви, вилучення одягу, білизни, серветок, підгузків, постільної білизни та інших предметів, на яких можуть міститися сліди біологічного походження. Проведення інвазивних маніпуляцій повинно бути мінімізоване, а будь-яке відбирання зразків має здійснюватися з урахуванням віку дитини, її психоемоційного стану, за участю законного представника, психолога або іншої особи, якій дитина довіряє. Водночас якщо законний представник може бути причетний до злочину, його участь є недоцільною.

Молекулярно-генетична експертиза дозволяє отримати індивідуальний ДНК-профіль особи, який є практично унікальним та не змінюється протягом життя. Саме тому навіть мікроскопічні сліди крові, сперми, волосся, букального епітелію або клітин під нігтями можуть мати надзвичайно високу доказову цінність. За допомогою ДНК-аналізу можна встановити приналежність біологічних слідів конкретній особі, підтвердити контакт між потерпілим і підозрюваним, встановити батьківство або спорідненість, а також ідентифікувати дітей, які були незаконно переміщені, депортовані чи зникли безвісти.

Біологічні дослідження також дозволяють встановити походження слідів крові, їх видову, групову та статеву належність, регіональне походження крові, а також визначити, чи було волосся або клітини вилучено травматичним шляхом. Проте в українських експертних установах, зокрема в бюро судово-медичних експертиз, досі, доволі часто, існує можливість визначення лише групової належності біологічних слідів, тоді як проведення повноцінного ДНК-аналізу потребує відповідного обладнання, часу та належного збереження матеріалу.

Окрему увагу слід приділяти питанням тактики призначення та проведення судово-медичної експертизи щодо неповнолітнього. Таке дослідження має бути проведене максимально швидко після виявлення ознак насильства. Водночас проведення огляду потерпілої особи повинно здійснюватися в умовах, які мінімізують повторну психотравматизацію дитини. Недопустимими є грубе поводження, присутність великої кількості сторонніх осіб, багаторазове повторення одних і тих самих запитань або проведення кількох однотипних оглядів без нагальної потреби.

Участь законного представника, психолога або педагога під час проведення судово-медичної експертизи щодо неповнолітнього нерідко є важливою гарантією дотримання прав дитини. Такі особи можуть допомогти встановити психологічний контакт, знизити рівень страху та тривоги, а також сприяти більш повному отриманню відомостей про обставини спричинення ушкоджень. Водночас у випадках, коли законний представник сам може бути причетним до насильства, його участь у проведенні експертизи може бути недоцільною або навіть шкідливою для інтересів дитини.

Важливе значення під час судово-медичної експертизи щодо дітей має також належна фотофіксація тілесних ушкоджень. Використання масштабної фотозйомки, відеофіксації, схем локалізації ушкоджень, рентгенологічних досліджень, комп'ютерної томографії та інших методів візуалізації дозволяє підвищити об'єктивність висновку експерта та забезпечити можливість подальшої перевірки результатів дослідження.

Особливості призначення психологічних експертиз щодо неповнолітніх полягають насамперед у тому, що предметом дослідження

є не лише психоемоційний стан дитини, а і її здатність правильно сприймати обставини події, запам'ятовувати їх, відтворювати у показаннях, адекватно реагувати на запитання та усвідомлювати характер власних дій або дій, вчинених щодо неї. У справах за участю дітей психологічна експертиза часто має вирішальне значення, оскільки саме вона дозволяє оцінити вікові, індивідуально-психологічні та когнітивні особливості неповнолітнього.

Така експертиза може призначатися щодо неповнолітніх потерпілих, свідків, підозрюваних чи обвинувачених. Вона проводиться на підставі постанови слідчого або ухвали суду, у яких мають бути чітко викладені обставини справи, мотиви призначення експертизи, експертна установа та конкретні питання, що виносяться на рішення експерта. Особливого значення набуває правильне формулювання запитань, оскільки саме від цього залежить зміст і цінність висновку для доказування.

Однією з ключових особливостей є необхідність з'ясування рівня психічного розвитку неповнолітнього, особливостей його мислення, пам'яті, уваги, навіюваності, фантазування, схильності до самонавіювання, а також здатності логічно викладати події [3]. Це особливо важливо у випадках, коли виникають сумніви щодо того, чи могла дитина правильно сприймати обставини кримінального правопорушення, запам'ятати прикмети особи, місця або предметів, а також давати послідовні показання.

У кримінальних провадженнях щодо статевих злочинів, домашнього насильства, торгівлі людьми та інших насильницьких діянь судово-психологічна експертиза дозволяє встановити наявність психотравмування, ступінь моральних страждань, зміни в емоційному стані дитини, розвиток тривожності, страху, сорому, депресивних проявів або поведінкових розладів. Важливим є також визначення причинного зв'язку між психотравмою та протиправними діями, а також з'ясування, чи перебувала дитина у безпорадному психологічному стані.

Проведення таких експертиз має відбуватися максимально делікатно, без ретравматизації дитини. Саме тому у сучасній практиці доцільно використовувати аудіо- та відеозаписи допиту, щоб уникнути багаторазового повторення травматичних обставин. На основі таких записів можуть проводитися психологічні та психолого-лінгвістичні експертизи, зокрема для встановлення психоемоційного стану дитини, особливостей її реакцій, характеру відтворення подій та інших психологічно значущих аспектів, з'ясування факту навіювання або фантазування.

При цьому важливо враховувати, що психологічна експертиза не може встановлювати правдивість або неправдивість показань дитини. Судовий експерт-психолог не має права відповідати на питання, чи говорить дитина правду, чи вигадує обставини. Це є виключною компетенцією слідчого, прокурора та суду. Натомість експерт може

оцінити психологічні особливості сприйняття, пам'яті, навіюваності, емоційного реагування та здатності дитини відтворювати події.

У кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх проводиться комплексна судово-психологічна та судово-психіатрична експертиза. Зокрема, якщо існують сумніви щодо психічного здоров'я дитини, спочатку варто провести судово-психіатричну експертизу для виключення психічного розладу, а вже після цього – психологічну. Це дає можливість відмежувати вікові особливості розвитку від психічних захворювань або патологічних станів. Так само може бути призначено і комплексну психолого-психіатричну експертизу. Важливе значення при цьому має організаційний аспект. Психологічні експертизи щодо дітей доцільно проводити у спеціально обладнаних приміщеннях, дружніх до дитини, із залученням психолога, законного представника, педагога або іншої довіреної особи. У сучасній практиці для цього дедалі частіше використовуються моделі, подібні до Барнахусу, які передбачають проведення допиту, медичного огляду та психологічної експертизи в одному безпечному середовищі.

Висновки

Судові експертизи щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні мають суттєву специфіку, зумовлену віковими, фізіологічними, психологічними та емоційними особливостями неповнолітніх. На відміну від судових експертиз щодо повнолітніх осіб, у таких випадках необхідно враховувати підвищену вразливість дитини, її схильність до страху, навіювання, сорому, труднощі у відтворенні подій, а також високий ризик повторної травматизації. Саме тому призначення та проведення експертиз щодо неповнолітніх повинні здійснюватися із дотриманням дитиноцентричного та чутливого підходу.

Найбільш поширеним у кримінальних провадженнях щодо дітей є призначення судово-медичних, біологічних, молекулярно-генетичних, психологічних, психіатричних, а також комплексних психолого-психіатричних експертиз. При цьому їх призначення має бути своєчасним, а формулювання запитань експерту – чітким, конкретним і таким, що відповідає предмету конкретного експертного дослідження. Особливе значення має недопущення підміни компетенції експерта компетенцією слідчого чи суду, зокрема шляхом постановки питань щодо правдивості або неправдивості показань дитини.

У справах щодо сексуального насильства, домашнього насильства, торгівлі людьми, незаконного переміщення, депортації чи використання дітей у воєнних цілях відсутність на потерпілих або об'єктах тілесних ушкоджень, сперми, крові, клітин епітелію або інших біологічних слідів не може автоматично свідчити про відсут-

ність кримінального правопорушення. Такі сліди можуть швидко зникати внаслідок гігієнічних процедур, зміни одягу, спливу часу або особливостей механізму вчинення злочину. У зв'язку з цим результати окремої експертизи повинні оцінюватися лише у сукупності з іншими доказами: показаннями потерпілої дитини, результатами психологічних і психіатричних досліджень, даними огляду місця події, речовими доказами й іншими матеріалами кримінального провадження.

Важливими умовами ефективного проведення експертиз щодо неповнолітніх є їх невідкладність, мінімізація повторних оглядів, використання неінвазивних методів відбирання біологічних зразків, належна фото- та відеофіксація ушкоджень, а також проведення досліджень у спеціально обладнаних приміщеннях, прийнятних до дитини. Доцільним є ширше впровадження моделей кімнат, подібних до Барнахуса, які дозволяють поєднати допит, медичний огляд, психологічну допомогу та проведення експертиз в одному безпечному середовищі.

Перспективним напрямом удосконалення законодавства та практики є закріплення спеціальних гарантій під час призначення й проведення експертиз щодо дітей, визначення особливостей участі психолога, педагога та законного представника, розширення можливостей проведення комплексних і комісійних експертиз, а також удосконалення матеріально-технічного забезпечення експертних установ, насамперед у частині проведення молекулярно-генетичних досліджень та психологічних експертиз.

Список використаних джерел:

1. Про внесення зміни до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невиправдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях: закон України від 17.06.2025 № 4499-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4499-20> (дата звернення: 01.04.2026).

2. Волошанівська Т. В. Теоретико-правові засади використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених дітьми. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 32. С. 122–129. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.17>

3. Євсюков О. Ф. Завдання судово-психологічної експертизи в межах кримінальних проваджень щодо неповнолітніх за предметними видами. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 1(13). С. 43–47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-1-13-7>.

4. Журавльова М. О., Кадуха О. С. Щодо можливості проведення судово-психологічної експертизи дитини з психічними розладами. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : збірник матеріалів засідання № 5 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції

(м. Кропивницький, 24 березня 2023 р.). Кропивницький: ТОВ «Централіно-Українське видавництво», 2023. С. 369–372.

5. Міхеєва М. Л. Психологічна готовність судового експерта до роботи з проблемою домашнього насильства: дис. ... д-ра філософії: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія (053 – Психологія)». Харків, 2024. 256 с.

6. Гарасимів О. І., Захарова О. В. Призначення судових експертиз щодо потерпілої дитини в кримінальних провадженнях проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*: матер. Міжнар. наук-практ. конф. (м. Київ, 19 червня 2020 р.) / [редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарєв, С.С. Чернявський, В.В.Корольчук]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 66–69.

7. Щербаковський М. Г. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на формування стандартів проведення судових експертиз. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. №10. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15225970>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.03.2026).

9. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 10 лют. 2022 р. у справі № 484/4541/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103086330> (дата звернення: 29.03.2026).

References:

1. Pro vnesennia zminy do statti 438 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za nezakonne peremishchenia, deportatsiui, nevypravdanu zatrymku repatriatsii dytyny, verbuvannia ta vykorystannia dytyny u viiskovykh tsiliakh: Zakon Ukrainy vid 17.06.2025 No. 4499-IX [On amendments to Article 438 of the Criminal Code of Ukraine regarding the establishment of liability for illegal transfer, deportation, unjustified delay in repatriation of a child, recruitment and use of a child for military purposes: Law of Ukraine dated June 17, 2025 No. 4499-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4499-20> (accessed: 01.04.2026) [in Ukrainian].

2. Voloshanivska T.V. (2024). Teoretyko-pravovi zasady vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh ditmy [Theoretical and legal foundations of the use of special knowledge in the investigation of criminal offenses committed by children]. *Yurydychnyi biuletен*, 32, 122–129. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.17> [in Ukrainian].

3. Yevsiukov O.F. (2025). Zavrannia sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy v mezhakh kryminalnykh provadzen shchodo nepovnolitnykh za predmetnymy vydamy [Tasks of forensic psychological examination within criminal proceedings involving juveniles by subject categories]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*, 1(13), 43–47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-1-13-7> [in Ukrainian].

4. Zhuravlova M.O., Kadukha O.S. (2023). Shchodo mozhlyvosti pro-

vedennia sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy dytyny z psykhhichnymy rozladamy [On the possibility of conducting forensic psychological examination of a child with mental disorders]. Aktualni pytannia vdosko-nalennia sudovo-ekspertnoi ta pravookhoronnoi diialnosti: zbirnyk ma-terialiv zasidannia No. 5 postiino diiuchoi Mizhnarodnoi naukovo-prak-tychnoi konferentsii, Kropyvnytskyi, March 24, 2023. Kropyvnytskyi: TOV "Tsentralno-Ukrainske vydavnytstvo", 369–372 [in Ukrainian].

5. Mikheieva M.L. (2024). Psykholohichna hotovnist sudovoho ek-sperta do roboty z problemoiu domashnoho nasylstva [Psychological readiness of a forensic expert to work with the problem of domestic vio-lence]. Doctor's thesis. Kharkiv. 256 p. [in Ukrainian].

6. Harasymiv O.I., Zakharova O.V. (2020). Pryznachennia sudovykh ekspertyz shchodo poterpiloi dytyny v kryminalnykh provadzhenniakh proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti [Appointment of fo-rensic examinations regarding a child victim in criminal proceedings against sexual freedom and sexual inviolability]. Aktualni problemy do-sudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu zlochyniv proty stat-evoi svobody ta statevoi nedotorkanosti ditei, shliakhy yikh vyrishen-nia: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Kyiv, June 19, 2020. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 66–69 [in Ukrainian].

7. Shcherbakovskiy M.H. (2025). Vplyv rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny na formuvannia standartiv provedennia sudovykh eksper-tyz [Influence of the European Court of Human Rights decisions on the formation of standards for conducting forensic examinations]. *Ukrain-skyi polityko-pravovyi dyskurs* №10. DOI: <https://doi.org/10.5281/zeno-do.15225970> [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 No. 4651-VI (zi zmin. ta dopov.) [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI, as amended]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed: 29.03.2026) [in Ukrainian].

9. Vyrok Pervomaiskoho miskraionnoho sudu Mykolaivskoi oblasti vid 10 liutoho 2022 r. u spravi No. 484/4541/20 [Verdict of the Pervomaiskyi City District Court of Mykolaiv Region dated February 10, 2022 in case No. 484/4541/20]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103086330> (accessed: 29.03.2026) [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 14.04.2026

Отримана після доопрацювання / Received after revision: 20.04.2026

Прийнято до друку / Accepted for publication: 21.04.2026

Опубліковано / Published: 29.05.2026

Фінансування: відсутнє / Funding: none.

Конфлікт інтересів: автор(и) заявляє(ють) про відсутність конфлікту інтересів / Conflict of interest: the author(s) declare no conflict of interest.

Дотримання етичних норм: дослідження виконано з дотриманням принципів академічної доброчесності / Ethical compliance: the study was conducted in accordance with the principles of academic integrity.

Дані дослідження: усі дані, необхідні для обґрунтування висновків, наведено у статті / Research data: all data necessary to substantiate the conclusions are presented in the article.